

Begrepet kunnskapsregimer

Notat 2/2021
Nicolay B. Johansen

Begrepet kunnskapsregimer står i sentrum for ModusAs virksomhet.

Et kunnskapsregime kan defineres som et “institusjonelt forankret og autorativt idemønster”. Dette betyr at kunnskapsregimer består av to elementer. For det første dreier det seg om et sett av sannheter. For det andre har kunnskapsregimer en relasjonell komponent. Sannhetene bæres oppe i et relativt stabilt nettverk av personer og posisjoner. Det er dette som menes med at idemønsteret er “institusjonelt forankret”.

Ordet kunnskapsregime ble introdusert i norsk offentlighet av Rune Slagstad i boken De Nasjonale strateger fra 1998. I ettertid er begrepet både etablert og tatt i bruk på forskjellige måter. Slagstad selv definerte begrepet i noe flertydige vendinger. Hans hovedinteresse var å presentere det i dets detaljer fordelt på fire historiske epoker: embetsmannsstaten, venstrestaten, arbeiderpartistaten og høyrestaten.

Hovedvekten i Slagstads forehavende ligger på kunnskapsregimene slik de manifesterer seg i spesifikke sannheter og de “dannelsesagentene” som skaper dem. Dannelsesagenter er personer som skaper ny politikk og nye kunnskapsregimer. De mest kjente dannelsesagentene i Norge etter andre verdenskrig er Einar Gerhardsen og Gro Harlem Brundtland, men Slagstad retter ikke bare, eller først og fremst, oppmerksomheten mot de mest kjente politikerne. Hans interesse ligger i krysningsfeltet mellom vitenskap, rett og politikk. Dannelsesagenter er betegnelsen Slagstad setter på enkeltmennesker som klarer å skape endring og etablere nye former for sannheter. Begrepet retter oppmerksomheten mot endringer og reformer. Alle regimeskifter i det moderne Norge har vært både politiske og intellektuelle reformer, sier Slagstad (2006, side 170). Disse regimeskiftene, som er beskrevet i detalj i Slagstads mange bøker, er ikke bare politiske og rettslige, de oppbærer også et sett med sannheter som er formidlet gjennom universitets- og høyskolemiljøene (akademia).

Skillet mellom kunnskapsregimer og dannelsesagenter er viktig av flere grunner. Det som kjennetegner dannelsesagentene er at de er både formet av kunnskapsregimet de er en del av, og skapere av nye måter å tenke på. Dette er ofte folk som sitter i samfunnsmessige nøkkelposisjoner, i politikken, forvaltningen eller universitetene, og veksler mellom disse rollene, men uten å være mest synlige i offentligheten. I Slagstads mangslugne arbeider løfter han fram disse, ofte usynlige “heltene”, fra lærerstanden, jussprofessorer, sjefsøkonomer og helsebyråkrater (Slagstad 2021).

En fordel med uttrykket kunnskapsregimer er at det er fleksibelt og samtidig peker på noe som er viktig for å forstå utviklingen av politikk og historie. Slagstad er imidlertid kritisert for at han ikke definerer det presist nok og at han bruker det i forskjellige betydninger (Aven 2018). For våre formål er det likevel også fordel med begrepets flertydighet. Men noen holdepunkter er til hjelp. I De Nasjonale strateger omtales kunnskapsregimer på denne måten:

Embetsmannsstaten var et kunnskapsregime – en forening av makt, kunnskap og verdi. Moderniseringen av Norge er historien om skiftende kunnskapsregimer, formet

ved en varierende konstellasjon mellom makt, kunnskap og verdi. Den kan belyses fra ulike synsvinkler: kunnskap for hvem?, kunnskap om hvem?, kunnskap om hva?, kunnskap for hva? [Her er det en fotnote, se under]. Politikk er en strid om makt – dens erobring og dens utøvelse, festet til posisjoner i et institusjonelt apparat. I noen tilfeller erobrer en makten for å forsvare truede posisjoner, i andre fordi ens liv er innfelt i maktens administrasjon. Men det finnes også situasjoner der makten søkes av mennesker som har en innsikt, en kunnskap, om det samfunn som er, forent med en visjon av et samfunn som kan bli (Slagstad 1998, side 17).

Slagstad skriver om historiske epoker og karakteriserer dem i henhold til forskjeller i "foreningen av makt, kunnskap og verdi". Hans metode er å løfte fram enkeltpersoner som manøvrer seg frem med sine prosjekter og skaper endring. Slagstad fremhever på en måte politiske helter, folk med sterk vilje som klarer å få gjennomslag. De spiller dels på lag og dels i opposisjon mot rådende sannheter og maktforhold (se Slagstad 2021).

I denne fremstillingen er kunnskapsregimer navnet på det som i sosiologien omtales som å "legge til rette for" eller "re sengen for" (embed) (Giddens 1997) for mennesker med politiske ambisjoner eller ambisjoner om å drive fram reformer. Motsatt, kan man si at den som søker reform eller politisk endring er nødt til å få disse til passe inn i det rådende kunnskapsregimet. Kunnskapsregimet skaper kunnskap innenfor det rådende styringsregimet og setter grenser for hva som er mulig, ikke ulikt "paradigmer" i vitenskapsteorien, slik Kuhn lanserte dette begrepet ca 1960. Den som vil skape noe nytt støter på problemer som ligner på vitenskapsmannen (!) som oppdager en ny måte å forstå noe i verden på, som ikke passer inn i de gjeldende doktriner innenfor faget. Noen ganger blir ikke oppdagelsene verdsatt før det etablerte regimet faller av sin egentvingde eller at fagets autoriteter erstattes med nye generasjoner.

Lignende innsikter er fremført på samfunnsvitenskapens område. Antropologen Mary Douglas henter uttrykket "tankestiler" fra vitenskapsteorien og kombinerer det med sosiologen Emile Durkheims begreper "kollektive representasjoner" (Douglas 1986). Kollektive representasjoner og tankestiler strukturerer forståelsen av "verden". Begrepene viser til mønstre for bruk av kategorier. For Douglas er tankestiler knyttet til "institusjoner" og måten de opererer på. Institusjoner er et samlebegrep for stabile mønstre av normer, slik man ofte finner dem nedfelt i (stats-) organisasjoner (men "institusjoner" er som vi skal se mer sammensatt enn som så).

Innsiktene i uttrykket kunnskapsregimer er på en måte trivielle. Å fremheve sannheters sosiale forankring er i en viss forstand å peke på det selvfølgelige. Underliggende logiske strukturer, normer, sannheter og lignende er tematisert på mange måter av så forskjellige forfattere som Kuhn (2012), Foucault (2003), Bourdieu (1977), og Gramsci, samt diverse mer og mindre utviklede varianter av diskurs- og tekstanalyse (Bratberg 2015, Thornton, Ocasio og Lounsbury 2012, Neuman 2022, Jørgensen og Philips 2005). Det er imidlertid ikke nødvendig å redegjøre for alle disse her.

Senest i rekken av forskere og andre forfattere som benytter “kunnskapsregimer” er Jonas Christensen og Cathrine Holst i boken “Ekspertenes inntog” fra (2020). De ser først og fremst på et kunnskapsregime som en del av den politiske sfæren med utgangspunkt i institusjoner og forholdet *mellom* institusjoner. Institusjoner anses som kanal for ekspertkunnskap, men man må se på hele landskapet av organisasjoner og institusjoner som produserer kunnskap og formidler til beslutningstakere. Rent konkret betyr dette at når Christensen og Holst ser for seg kunnskapsregimer tenker de på universiteter og forskningsinstitutter, tenketanker, konsulentselskaper, rådgivende organer, statlige forskningsenheter og vanlige forvaltningsorganer. For dem er det også viktig å se på forholdet mellom disse enhetene. Står de i et konkurranseforhold til hverandre, utfyller de hverandre. Hvordan spiller de øvrige vilkårene i det politiske systemet, offentligheten for øvrig og ikke minst økonomi, inn?

Med dette institusjonelle perspektivet opererer Christensen og Holst noe bredere enn en annen mye sitert fremstilling av Campbell og Pedersen (2014), som i sin innflytelsesrike bok utelater byråkratiet og forvaltningen (se også Aven 2019). Samtidig snevrer Christensen og Holst begrepet inn i forhold til Slagstad. Slagstad fokuserer i sine kasuistiske fremstillinger på hvilken type kunnskap som dominerer i bestemte perioder, mens Christensen og Holst avgrensar begrepsbruken til den mer håndfaste utvekslingen mellom formaliserte organisasjoner og posisjoner. På denne måten mister Christensen og Holst av syne noe viktig, det vi kan kalle et diskursivt element.

Diskursanalyse innebærer at man fokuserer på språket og hvordan språket er med på å forme våre forståelser av hendelser rundt oss. Jørgensen og Philips definerer en diskurs som en måte å forstå “verden” på. I språket finnes det mønstre som preger måten man forholder seg til omgivelsene (Jørgensen og Philips 2005). Diskursanalyse har den fordelen at den ser på mønstre av til dels skjult normativitet i meningsutveksling. Hvilke føringer ligger i bruken av kategorier, de etablerte sannhetene, og begrepene som brukes? Hva er grensene for akseptable utsagn? Diskursanalysen ble veldig populær på 80- og 90-tallet, men ble også gjenstand for kritikk. Noen mente, kanskje med rette, at diskursanalysen gikk for langt i å relativisere vår virkelighetsoppfatning. Men diskursanalysen har også en berettigelse i å ha utviklet sensitivitet for språkets og begrepsbrukens betydning.

Diskursanalysen er sensitiv for tatt-for-gitt-heter i språket på en måte som unnslipper Christensen og Holst, og som vi kan ta oss råd til å være lydhøre for i vår mer uforpliktende og pragmatiske tilnærming. Et banalt eksempel på diskursive elementer kan være at man ved å omtale et synspunkt, eller handlemåte, som rasistisk, så har man ikke kun beskrevet ordene/handlingen, men også plassert den i et moralsk landskap. Et annet eksempel kan være måten vi kategoriserer mennesker som trenger hjelp. Hvor skal man “plassere” kvinner med innvandrerbakgrunn, rusrelaterte problemer og mentale forstyrrelser? Det finnes ikke institusjoner for alle disse egenskapene, og derfor vil man i sosialvesenet plassere dem ut fra en, evt to av de omtalte egenskapene. Det vil være en innarbeidet måte å klassifisere mennesker med disse egenskapene. I det førstnevnte tilfellet snakker vi om en rent språklig handling (en moralsk vurdering som følger en beskrivelse), og i den andre er det en klassifisering av mennesker, altså ikke nødvendigvis et verbalisert synspunkt (en praksis).

Slagstad la i sin presisering av “kunnskapsregimer” vekt på de tre komponentene “makt, kunnskap og verdi”. Disse komponentene bestemmer svar på spørsmålene “kunnskap for hvem?, kunnskap om hvem?, kunnskap om hva?, kunnskap for hva?”. Et annet sted konkretiserer Slagstad sin begrepsbruk på denne måten:

... de skiftende [kunnskaps]regimer beror på konstellasjoner av politisk makt og vitenskapelig kunnskap. (...) Den bærende reformideologi i det norske system har vært en vitenskapelig reformisme. Teorien om kunnskapsregimer kan profileres vis-a-vis den teori om vitensregimer som Michel Foucault lanserte i sine studier på 1960- og 70-tallet om vitensarkeologi og ulike institusjoner, så som fengselet, klinikken, fabrikken og skolen. Foucaults perspektiv var de ulike regimer slik de fungerer med sine finmaskede strukturer av disiplinerende normer, diskurser og institusjoner, men uten interesse for overgangen fra det ene til det andre i tråd med hans teori om subjektets død. Mitt sentrale perspektiv snarere overgangen, det dynamiske, frembringelsen av det nye via aktørene, «handlingsideologene»: bærere av virksom, strukturdannende ideologi. Mitt begrep om kunnskap er festet til opplysningsprosjektet, motsatt Foucaults «viten» som peker mot den kuende disiplinering. Jeg stiller sammen politisk makt og vitenskapelig kunnskap, for så vidt som Foucault, men føyer til et tredje: rettslig normativitet, for derved å bringe inn en dobbelthet ved rettens dobbelte binding: dens karakter av disiplinering og frigjøring. Denne dobbeltheten ble borte hos Foucault (som hos Seip) (Slagstad 2015, side 287-288).

Ordet “kunnskapsregimer” fanger opp viktige elementer i måten idemønstre styrer måten man tenker om forskjellige spørsmål. I liberale stater er det feks vanskelig å ikke sette individet i fremste rekke. Det kan kanskje være vanskelig å se for seg et alternativ, men historisk sett har det vært mer vanlig å sette gruppen foran den enkelte person, og mange steder er det fortsatt slik at gruppens ve og vel er viktigere enn det enkelte individ. Når man lever i samfunn preget av liberalisme fremstår «individualismen» selvinnløsende. Individualismen former på helt generelt plan måten man svarer på spørsmålene om kunnskap for hvem, om hvem og hva; den former størrelsene «makt, kunnskap og verdi».

Det er mange fordeler med ordet «kunnskapsregimer». Kunnskapsregimer fanger opp forskjellige dimensjoner med kunnskap og styring som er berørt på forskjellige måter de siste 100 årene av fremstående filosofer og forskere, hvorav noen er nevnt her. Det antyder for det første at kunnskap henger sammen med makt. Et regime er en styringsform, og et kunnskapsregime er en styring der noe kunnskap dominerer. Det er noen etablerte sannheter som ligger til grunn. Et kunnskapsregime er kunnskap satt sammen på en bestemt måte som leder mot bestemte løsninger. Når man snakker om kunnskapsregime får man med at det regjerer noen premisser for hva som regnes som sant og relevant, som er forankret i institusjoner og nettverk av relasjoner.

Uttrykket kunnskapsregimer er sensitivt for at kunnskap er et sosialt fenomen. Kunnskap er et ord for beskrivelser av virkeligheten sånn den er. Men absolutt kunnskap er i mange sammenhenger uoppnåelig, og ofte (som når det gjelder politiske spørsmål) bare gjeldende

for deler av virkeligheten eller fordreid. Det som blir stående igjen som «sant» er oftere enn ikke, også formet av den sosiale sammenhengen kunnskapen oppstår innenfor. Sannhet er ikke kun et «sosialt produkt», men den er sjelden fri for påvirkning av sosiale faktorer. Denne innsikten kan også gjenkjennes i Kuhns kjente uttrykk om «paradigmer» i vitenskapen. Men kunnskapsregimer gjelder kunnskapsproduksjon helt generelt, og ikke kun de spissede vitenskapelige miljøene. Det viser til hva slags påstander som fester seg i den politiske offentligheten.

De sannheter som «vinner frem» er også avhengig av hvilke miljøer som dominerer, ikke minst i det vi kan kalle statsapparatet. På 1800-tallet var staten dominert av jurister, mens økonomene har overtatt dominansen gjennom det 20. Århundret, selv om vi har sett en gradvis mer differensiert statsadministrasjon de siste 100 årene. Innen forskjellige politikkområder avviker tendensene fra det store bildet og skaper sine egne historiske stier. Slagstad har viet store deler av sin forfattergjerning til å nøste opp disse. Disse historiene er også personavhengige, historiske epoker blir sterkt preget av det han til tider omtaler som «dannelsesagenter» (2021).

Ordet “kunnskapsregimer” gir som nevnt assosiasjoner til den offentlige samtals diskursive karakter. Det får med denne dimensjonen uten å redusere alt til «tekst». Mer treffende er det å skille mellom den løpende samtalen og striden om konkrete politiske saker på den ene siden, og kriteriene for sannhet som følger av «tidsånden». I dag vil feks de fleste si at vitenskapens rasjonalitet definerer hvem som har rett i en hvilken som helst uenighet. Motsatt vil en person som viser til hellige skrifter som sannhetsbevis være til latter. Rasjonalitet trumfer åpenbaring i det offentlige ordskiftet. På et mer spesifikt plan kan man snakke om epoker i den historiske utviklingen, som lager et bakgrunnsteppe for kunnskapsproduksjon. Det er dette Slagstad gjør når han skjelner mellom embetsmannsstaten, venstrestaten, arbeiderpartistaten og høyrestaten. Disse epokene kommer med hver sine føringer for hva som aksepteres som kunnskap og hva som avfeies som irrelevant og usant.

Den skotske sosiologen David Garland har skrevet bindsterkt om hvordan politiske strømninger påvirker sosial- og kriminalpolitikken i forskjellige epoker. Med den svenske statsviteren Bo Rothstein kan man med hell omtale dette som «politiske kulturer» (Johansen 2015), men kunnskapsregimer er mer dekkende for at det vi snakker om her, er en blanding av kunnskap, politikk og rett (makt, verdi og kunnskap).

Begrepet kunnskapsregimer er brukt, spesifisert og utviklet flere steder i Slagstads forfatterskap (for eksempel Slagstad 2006). Begrepsbruken har også vært gjenstand for andres blikk og konstruktive kritikk (Rudeng 1999). I dette notatet er imidlertid hensikten å definere et kunnskapsregime (som “institusjonelt forankret og autorativt idémønster”) og å presisere innholdet i begrepet. Formålet er å få fram betydningen og gevinsten ved dette valget. Oppsummeringsvis består kunnskapsregimer her av to elementer:

- Et sett av sannheter (en måte å forstå verden på)
- En relasjonell komponent

Sannhetene opprettholdes i relativt stabile nettverk av personer og posisjoner. Det er dette som menes med at "idemønsteret er institusjonelt forankret".

Begrepet kunnskapsregimer og nytten av det blir klarere dersom man ser det i bruk. I et Modusa-notat nr3/2021 blir det anvendt på rusfeltet.

Litteratur

Aven, H. B. (2018). Kunnskap, regime og kunnskapsregime. Norsk sosiologisk tidsskrift, nr. 5/2018.

Bourdieu, P. (1977). Outline of a Theory of Practice. Cambridge: Cambridge University Press.

Bratberg, Ø. (2016). Tekstanalyse for samfunnsvitere. Oslo, Cappelen Damm.

Campbell, J. L. and O. K. Pedersen (2014). The National Origins of Policy Ideas: Knowledge Regimes in the United States, France, Germany, and Denmark. Somewhere, Princeton University press.

Douglas, M. (1986). How institutions think. New York, Syracuse University Press.

Foucault, P. (2003). The Birth of the Clinic - An archaeology of medical perception. SD books.

Giddens (1997). Modernitetens konsekvenser. Oslo, Pax forlag.

Holst, C. og J. Christiansen (2020). Ekspertenes inntog. Oslo, Universitetsforlaget.

Johansen, N. B. (2015). Det nyliberale janusansikt. Oslo, Novus forlag.

Jørgensen, M. W. & L. Philips (2005). Diskursanalyse. Roskilde (DK), Roskilde Universitetsforlag.

Kuhn, T. (2012). The Structure of scientific revolutions. University of Chicago Press.

Neumann, I. B. (2022). Innføring i diskursanalyse. Mening, makt, materialitet.

Fagbokforlaget.

Rudeng, E. (red, 1999). Kunnskapsregimer. Oslo, Pax forlag.

Slagstad, R. (1998). De nasjonale strateger. Oslo, Pax forlag.

Slagstad, R. (2006). Kunnskapens hus. Oslo, Pax forlag.

Slagstad, R. (2015). Rettens ironi. Oslo, Pax forlag.

Slagstad, R. (2021). Mine dannelsesagenter. Oslo, Dreyers forlag.

Thornton, P. H., W. Ocasio og M. Lounsbury (2012). *The institutional logics perspective*. Oxford University press.